

Een grillige vangst

Erwin Mantingh
Universiteit Utrecht
e.mantingh@uu.nl

Bas Jongenelen, *Basisboek historische letterkunde*. Groningen: Uitgeverij kleine Uil, 2021. 320 pp. ISBN: 9789493170476. €37,50

Anno 2021 in je eentje een leerboek schrijven voor een publiek van aanstaande leraren waarin acht eeuwen Nederlandstalige literatuurgeschiedenis worden belicht volgens de actuele stand van kennis: het is een even lovenswaardige als vermetele onderneming. Lovenswaardig, omdat zo'n boek in een behoefte kan voorzien, met name op het hbo, waar een inleiding in de literatuurgeschiedenis niet in de zogenoemde kennisbasis is opgenomen. Vermetel, omdat het bij de huidige mate van specialisatie een waagstuk is om als enige auteur de actuele stand van wetenschap voor de hele literatuurgeschiedenis te overzien en recht te doen. Bas Jongenelen, docent letterkunde aan de Fontys Hogeschool in Tilburg, is de uitdaging aangegaan met het *Basisboek historische letterkunde*, dat wordt gepresenteerd als de literairhistorische tegenhanger van het *Basisboek literatuur* (2020) door Corrie Joosten, Coen Peppelenbos en Bart Temme, dat zich op dezelfde doelgroep richt en al acht drukken heeft beleefd.

In zijn 'Inleiding' beschrijft Jongenelen zijn uitgangspunten voor wat betreft afbakening, gehanteerde terminologie en gemaakte keuzes. Literatuurgeschiedenis moet volgens hem geen 'chronologische opsomming van verschenen literaire werken' zijn, hij wil 'op zoek [gaan] naar verbanden tussen boeken, gedichten, toneelteksten, schrijvers, genres, thema's en wat dies meer zij' (p. v). Onder literatuur verstaat hij 'teksten [...] die tot fictie gerekend worden, die een verhaal vertellen, die ontroeren, of die literaire middelen gebruiken om een standpunt te maken [sic]' – hij merkt op dat hij daarom artesteksten onbesproken laat. Met Nederlandse literatuur bedoelt hij *Nederlandstalig*. Waarom de historische letterkunde bij 1900 ophoudt, wordt niet verantwoord.

De auteur benadrukt in de inleiding herhaaldelijk zijn eigenzinnigheid en claimt het recht daarop, maar doet het voorkomen alsof hij deze zelf pas achteraf heeft opgemerkt en vindt het onnodig zulke persoonlijke keuzes inhoudelijk te verantwoorden: 'Inconsequentie is mij blijkbaar niet vreemd', 'Gek genoeg reken ik ook de in het Latijn schrijvende Erasmus tot de Nederlandse literatuur – een persoonlijke keuze die aanvechtbaar is' (p. VI, VII). Bij herhaling bezweert de auteur eveneens dat het geen wetenschappelijk boek is, wat gezien zijn doelgroep volstrekt begrijpelijk is, en waarmee hij vooral zijn omgang met bronnen wil rechtvaardigen: tegemoetkomingen in de weergave van citaten aan hedendaagse lezers en het achterwege laten van specifieke bronvermeldingen in de tekst; een bronnenlijst tot slot toont dat wel 'de recentste wetenschappelijke inzichten' zijn verwerkt (p. VII, 371).

Het boek telt 400 bladzijden, inclusief voor- en nawerk. Chronologie is het leidende principe voor de indeling: elk hoofdstuk behandelt een eeuw en binnen elk hoofdstuk springen de opeenvolgende paragrafen verder op de tijdlijn binnen die eeuw, op grond van de datering van de tekst die daarin centraal staat. Elke paragraaf vertrekt namelijk vanuit een tekstfragment dat als sleuteltekst fungeert. Deze exemplarische tekst dient als sleutel tot een genre of thema. (Vreemd genoeg valt de term sleuteltekst niet in het boek, met uitzondering van de achterflap.) Dit is een krachtig selectie- en ordeningsprincipe en verleent het boek enigszins het karakter van een bloemlezing, wat goed past bij een eerste kennismaking met de literatuurgeschiedenis: zodoende komen er 48 tekst(fragment)en aan de orde. Doordat de auteur kwistig strooit met lange citaten van andere teksten die hij graag onder de aandacht wil brengen, loopt dit aantal nog verder op. Vermeldenswaardig uitvloeisel van de indeling is ook dat de middeleeuwen goed zijn bedeed met een voorgeschiedenis en vier, zij het relatief korte, hoofdstukken. Verfrissend aan deze opzet is verder dat niet stromingen of perioden voorop staan, auteurs evenmin de ingangen zijn; nee, teksten staan centraal. Je zou het een inductieve opzet kunnen noemen.

Jongenen drukt zijn eigen stempel door ook minder bekende teksten, genres en thema's naar voren te schuiven en door eigen accenten te plaatsen in de bespreking ervan, zoals deze greep aan paragraaftitels uit de inhoudsopgave laat zien: 3.3 *Dit es de frenesie* (ca. 1325) – humor; 7.1 Joan de Haes, *Judas* (1714) – Bijbelepos; 8.9 Cécile de Jong van Beek en Donk, *Hilda van Suylenburg* (1897) – tendens- en actualiteitsromans. Inhoudelijke voorkeuren worden openlijk beleden door de bij vlagen aanstekelijk vertellende gids: zo is er relatief veel aandacht voor de zestiende eeuw en humor, het specialisme van de auteur. De gekozen humor betreft overwegend stront of seks, door alle eeuwen heen.

Ondanks de charmes van de opzet en de eigengereidheid valt het totaaloordeel over het boek als inleiding tot de literatuurgeschiedenis niet gunstig uit. Er zijn in de uitvoering helaas te veel kansen gemist, op inhoudelijk, didactisch en redactioneel vlak. Het volgende is bedoeld als grondstof voor een herziene, tweede druk, die er hopelijk komt.

Hoewel Jongenelen voorstaat inzicht te bieden in verbanden tussen teksten en genres maakt hij het de lezer door een grillige indeling niet gemakkelijk hier vat op te krijgen. Neem de terminologische ratjetoe in de inhoudsopgave waarachter allerlei vormen van lyriek schuilgaan: in paragraaf 1.1 'het begin' komen Veldekes *Minnegedichten* [sic] aan de orde – dat ze werden gezongen blijft onvermeld; in 2.4 is 'Harba lori fa' van Jan I van Brabant 'lyriek' – slechts heel terloops wordt genoemd dat dit een lied is; in het voorbijgaan is in ditzelfde hoofdstuk Hadewijch de schrijfster van '45 gedichten' genoemd; vervolgens bevat het Gruuthusemanuscript (omstreeks 1400) 'liedjes'. Dat alle hiervoor genoemde teksten werden gezongen en tot de lyriek moeten worden gerekend, wordt niet duidelijk. In het vervolg van het boek worden lyrische sleutelteksten onder uiteenlopende aanduidingen behandeld als rederijkersliteratuur, *memento mori*, rederijkershumor, liedjes, het sonnet, overige poëzie, pedagogiek, liedjes voor het vaderland, nationalisme, Romantiek, De Tachtigers. Het register is hier allesbehalve behulpzaam. Het verband tussen genres en teksten blijft aldus beperkt tot een grillige verzameling stippen waartussen de lezer vooral zelf de lijnen moet zien te trekken. Het wordt er niet eenvoudiger op door ondoorgroondelijke formuleringen als deze: 'Het is een heel modern idee – begonnen aan het eind van de negentiende eeuw – om poëzie voor lyriek te reserveren en om epische teksten alleen maar in proza te schrijven' en '*Beatrijs* is een vorm van epiek, geschreven in poëzie' (p. 67 en 85: met poëzie lijkt versvorm bedoeld).

Het leggen van verbanden wordt ook bemoeilijkt door de inductieve opzet en de grillige afwisseling tussen paragrafen met een literaire ingang en een thematische insteek. Relevante literair-historische achtergronden komen zo vaak incidenteel of versnipperd aan de orde. Neem de meertaligheid die in de Nederlanden van alle tijden is en haar weerslag heeft op het literaire leven. Dat de Latijnse schrijver Erasmus bij wijze van uitzondering wordt behandeld wordt wel vermeld maar niet verklaard, terwijl een korte verhandeling over het Latijn als de internationale voertaal van kerk en wetenschap, de bedding waaruit een humanist als Erasmus voortkwam, dan niet had misstaan. Laat staan dat er de consequentie aan wordt verbonden om dan ook bijvoorbeeld Belle van Zuylen op te nemen, internationaal vermaard in haar tijd, een tijd waarin het Frans de internationale voertaal van de elite was, en zeer lezenswaardig. Relaties met andere kunsten worden hooguit incidenteel

gelegd: tekenend is dat de grote afbeeldingen van contemporaine kunst waarmee de hoofdstukken openen nergens zijn verbonden met de tekst.

Een andere factor die het beoogde overzicht belemmert, is dat de paragrafen vaak ontsporen doordat er na de sleuteltekst nog allerlei andere aspecten en teksten kort worden genoemd en besproken. De auteur verantwoordt deze aanpak in zijn inleiding: ‘... wie van iedere paragraaf het beginvoorbeeld leest, [krijgt] toch een heel goed beeld van de Nederlandse literatuurgeschiedenis. Wie meer wil weten, leest ook de rest van de paragraaf. Wie nog meer wil weten, leest de literaire werken die genoemd worden in iedere paragraaf’ (p. VII). Dit werkt echter de samenhang allerminst in de hand en de auteur verliest meer dan eens de lijn uit het oog. Zo kan het gebeuren dat nagenoeg dezelfde uitleg en opsomming van prozaromans tweemaal voorkomt (p. 154 en 224-225). Het is een gemiste kans om niet per hoofdstuk afzonderlijk extra leestips en literatuurverwijzingen te geven voor wie meer wil weten en lezen.

Wat moeten studenten met legio lange citaten waarin zij het zonder enige woordverklaring moeten stellen? Jongenelen stuurt ze met een kluitje in het riet: ‘... soms moet je als lezer gewoon net een beetje meer je best doen dan je gewend bent. Tip: lees zo’n fragment hardop. Dan zul je merken dat ook de oudere vormen van het Nederlands best te begrijpen zijn’ (p. VIII).

Méér over minder en méér zorg om de lijnen tussen de stippen had, kortom, een *basisboek* niet misstaan, dat hbo-studenten wil inleiden in de historische letterkunde. Als een geestdriftige visser die de rivier van bron tot delta in negen etappes volgt; die stroomafwaarts tussen prille beek en breed uitwaaierende rivier zijn sleepnet negen maal te water laat gaan en na verloop van tijd weer ophaalt; die negen maal zijn vangst met verwondering gadeslaat, sorteert en proeft. Zo is Jongenelen te werk gegaan als schrijver van een literatuurgeschiedenis voor lezers, die hij vooral mee wil laten proeven van al dat smakelijks. Bij een volgende vangst – lees: herziene druk – zou hij er goed aan doen scherper te selecteren en beter te fileren om te voorkomen dat zijn eters zich in de graten verslikken en de hoofdschotel niet van de bijvangst kunnen onderscheiden. En hij zou zich daarbij iets meer bioloog mogen betonen die voor zijn studenten de vissenrijkdom van bovenloop tot monding duidt in het licht van de veranderende omstandigheden waarin deze vissen leven. Dan schuif ik graag weer aan bij deze rijk gevulde laaglandse literaire dis.

Bibliografie

Joosten, Peppelenbos & Temme 2020 – C. Joosten, C. Peppelenbos & B. Temme, *Basisboek literatuur*. Achtste druk. Groningen: Uitgeverij kleine Uil Educatief, 2020.